

- ⁹ Известия Харьковского совета рабочих и солдатских депутатов. – 1917.
¹⁰ Известия Юга. – 1917.
¹¹ Социал-демократ. – 1917.
¹² Южный край. – 1917.

Савченко Г.П. (Київ)

СТВОРЕННЯ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІЙСЬКОВИХ ОРГАНІВ У РОСІЙСЬКІЙ АРМІЇ В 1917 РОЦІ

Національні військові рухи у російській армії були характерною ознакою революційного 1917 року. Представники різних народів об'єднувалися на фронті і в тилу для виборювання своїх прав. У Ставку Верховного Головнокомандування надходила велика кількість прохань від військових різних національностей дозволити їм формувати національні частини¹.

Вплив на розвиток подій в російській армії національних організацій постійно зростав. Це не могло не помітити командування. На початку червня 1917 року за легалізацію самочинно посталих в армії національних комітетів висловився командуючий Західним фронтом генерал В.Гурко. Генерал С.Марков, начальник штабу Південно-Західного фронту, телеграфував (16.06. 1917 р.) черговому генералу Ставки, що “питання комітетів (національних – С.Г.) не дозволене, а дозволити його необхідно терміново”². Національний рух у військах набрав такого поступу, що зупинити його було неможливо.

Поглиблення національних військових рухів відбувалося на фоні “демократизації” армії, яка хвилиною анархії котилася по військах. Окрім цього на стан армії

серйозно вплинула невдача червневого наступу. Липневі події в Петрограді також не додали бойового духу солдатам і офіцерам. За таких військово-політичних перепетій на фронті і в тилу національні військові рухи могли відіграти роль стабілізуючого чинника у збереженні боєздатності армії.

Усе це послужило поштовхом до єднання національних сил російської армії і створення міжнаціональних органів і організацій.

Одними з перших про потребу саме таких дій заявили воїни-українці. Так, на 2-му українському з'їзді району XII армії (Північний фронт) 674 делегати, які представляли 110 тисяч українців, підкреслювали в резолюції (6. 06. 1917 р.) важливість міжнаціональних стосунків і давали "наказ Українському виконавчому комітетові XII армії, щоб він підтримав ідею формування федеративного органу району XII армії для рішучої боротьби з анархією і контрреволюцією"³. Через декілька днів на засіданні Ради солдатських депутатів XII армії було прийнято рішення про "надання військовим національним організаціям права посилки представників з дорадчим голосом у виконавчий комітет ради солдатських депутатів XII армії"⁴. Таким чином, українці XII армії стояли біля витоків створення одного з перших у російській армії міжнаціональних органів по керівництву військовим рухом.

З часом військові різних національностей російської армії все більше відчували потребу в об'єднанні. До Української корпусної ради ХХУІІІ корпусу з ініціативою про укладення союзу "для спільної праці на соціально-федеративному полі" звернувся Грузинський корпусний комітет. Збори української ради корпусу (18.09 1917) доручили її президії "визначити напрямки і дійти згоди з іншими національними комітетами в корпусі, які співчують федеративному

ладу”⁵. Ініціатива воїнів-грузинів не загубилася, а зусиллями української організації набрала загальнокорпусного масштабу і вилилася у формування міжнаціонального блоку.

Суттєво вплинув на консолідацію національних сил у російській армії заколот генерала Корнілова. Це проявилось, зокрема, і у створенні міжнаціональних органів. Учасники об’єднаного засідання національних керівних органів X армії (Український військовий комітет, Вірменський виконавчий комітет, Правління союзу поляків, Центральний комітет мусульман) класифікували виступ як авантюрний і закликали “ще тісніше згуртуватися навколо виборних комітетів, щоб на перший поклик їх на випадок появи контрреволюції виступити на захист інтересів свободи і для боротьби за національне самовизначення”⁶.

Українські організації Севастополя звернулися (25.08.1917р.) до моряків-чорноморців з закликом підтримати відозву, випущену об’єднаним комітетом усіх неукраїнських революційних організацій. У ній висловлювалася надія, що українці підтримують зусилля демократії в боротьбі з контрреволюцією⁷.

Випробування заколотом Корнілова національні військові організації витримали з честю. В армійських частинах відчувалося не просто бажання національних організацій підтримати одна одну, а намагання зібрати національні сили воедино. Прикладом такого єднання може служити створення федеративного національного блоку XII армії, який в ході боротьби з корніловщиною остаточно склався з демократичних національних організацій. До блоку увійшли український, литовський, мусульманський та естонський армійські комітети. Блок повів рішучу боротьбу з контрреволюцією. Він видав відозву, в якій заявляв про застосування військової сили в разі невиконання його розпоряджень.

Під контроль, у тому числі і національних сил, було взято пошту, телеграф, залізниці. У контакті з іншими інституціями блок “взагалі багато зробив в ліквідації корніловщини”⁸.

Важливим етапом у гуртуванні військових різних національностей стало проведення у Києві з’їзду поневолених народів Росії (8 – 15.09.1917 р.). Перша сесія Ради народів (24 – 27. 10. 1917 р.), яка була створена на з’їзді, ухвалила “утворити початковий гурт з Українського військового комітету та місцевих військових національних організацій для скликання конференції представників національних військових частин”⁹. Зважаючи на стрімкий перебіг подій, подібна акція в масштабах всієї російської армії проведена не була, але на місцях, на рівні армій і навіть фронтів, така робота розпочалася. Її результатом стало створення різноманітних міжнаціональних органів, які працювали на об’єднання армійських національних сил в єдине русло.

На першій сесії Ради народів прозвучали повідомлення латишів, естонців, кавказьких мусульман про безладдя та насильства окремих військових частин у прифронтовій місцевості. Рада народів звернулася до національних військових організацій з проханням взяти під охорону місцеву людність і довести це до відома головнокомандуючих фронтами і всіх послів союзних держав¹⁰. Звернення Ради народів підтримали міжнаціональні військові органи. Одним із перших відгукнувся національний блок XII армії. Голова армійського національного блоку Ліскун звернувся (30.11.1917р.) до національних комітетів армії і фронтів з телеграмою такого змісту: “Нацблок XII армії ухвалив створити комісії при армії і Ставці (по представнику від нації) для керівництва охорони національними полками місцевого населення від грабежу і реквізицій. Блок просить сприяння від Ради народів Росії, Ставки і всіх армій у

створенні таких комісій при арміях і ставці в зв'язку з частими грабежами”¹¹. Таким чином, міжнаціональні органи покладали завдання на збереження спокою у прифронтовій смузі на національні частини. Подібні дії, окрім стабілізації обстановки, приносили суттєві дивіденди національним формуванням в очах місцевого населення, підвищували авторитет національних військових рухів.

Для національних організацій об'єднання не було самоціллю, а мало служити важелем реального впливу на національне життя у військах. На думку об'єднаного засідання національних комітетів ІХ армії (2.09. 1917 р.), цього можна було б досягти, ввійшовши в склад армійського комітету. У резолюції, виробленій національними комітетами, вказувалося: “бажано мати представників національних організацій в армкомітеті з правом вирішального голосу, для узгодження діяльності армійських організацій і більш повного задоволення нужд і потреб окремих національностей, які входять в склад армії”. Проте, вище військове командування не санкціонувало входження в комітет представників національних організацій¹².

За таких умов виходом для збереження свого впливу у війську було створення міжнаціональних організацій. Оскільки український військовий рух, порівняно з військовими рухами інших національностей, набрав найбільшого розмаху то саме українські військові організації стали ядром навколо якого створювалися армійські міжнаціональні органи. Так, українська дивізійна рада 78 дивізії ІХ армії розіслала в частини дивізії оповіщення (21.11.1917 р.) про “правомочність рішень полкових рад з представниками інших національностей”¹³. Таким чином, було знайдено один із варіантів вирішення проблеми консолідації міжнаціональних сил на Румунському фронті.

Віддаленість від основних театрів військових дій не стала на заваді відстоюванню національних інтересів представникам різних національностей на Кавказькому фронті. Для кращого проведення в життя націоналізації військ Кавказького фронту військові союзи українців, грузин, вірмен та інших національностей створили у жовтні 1917 року “Совет національностей”, який розглядав питання створення національних військових частин. Для вирішення поточних завдань націоналізації військ при “Совете” був закладений “Комітет по націоналізації військ на Кавказі”. Кожний національний союз надсилав до нього двох своїх представників. Комітет розглядав питання національного життя військових і вносив свої пропозиції щодо них на розгляд “Совета”. Усі ухвали, затверджені ним, мали проводитися в життя комісаром Тимчасового уряду на Кавказькому фронті. На вимогу представників військових різних національностей комісар брав участь у засіданнях “Совета” та Комітету¹⁴. Таким чином, спільними зусиллями національних організацій комісар Тимчасового уряду втягувався у вирішення нагальних проблем національних рухів, що надавало прийнятним рішенням відтінку державної політики.

Національно-федеративні комітети у військових частинах діяли у відповідності з задекларованими завданнями. Боротьба за рівність нації було одне з них. Це проявлялося насамперед в тому, що керували національно-федеративними органами представники різних національностей. Так, національно-федеративним комітетом IX армії керував вірменин поручник Мелік-Арутюнянц¹⁵. Зазначимо, що прошарок воїнів-вірмен, у порівнянні з представництвом інших національностей, в армії був незначним. Ймовірно, що національно-федеративний комітет саме таким підходом до вирішення кадрових проблем ставив врівень усі нації.

Після петроградського перевороту спостерігається поглиблення процесу блокування національних сил. Політичний момент, у зв'язку з подіями у Петрограді, обмірковувався (1.11.1917) на об'єднаному засіданні українського, естонського, литовського, мусульманського, польського та білоруського виконавчих комітетів XII армії Північного фронту. Зібрання не стало на позицію невизнання влади більшовиків, а вимагало від неї негайного задоволення вимог усіх національностей Росії. Однією з них було – “негайно націоналізувати військо в тилу і на фронті” та “припинення війни на висловлених Совітами умовах шляхом оголошення перемир'я, умов миру кожної від держави і визнання за кожною зацікавленою нацією права на участь у мировому конгресі”. Національний блок заявив, що домагатиметься виконання вимог усіма засобами, включаючи революційні виступи¹⁶.

Із створенням нових національних організацій вже існуючі намагалися встановити контакти з ними. З утворенням у Севастополі в листопаді 1917 року російської національної організації “Вече” українці лінійного корабля “Воля” направили їй вітання. Вони писали: “Вітаємо наших товаришів і братів великоросів, а також всі нації, які населяють велику землю Руську і сподіваємося, що тільки таким шляхом ми всі вийдемо на широкий шлях вільного життя”¹⁷. Проте, сподівання українців виявилися марними. Українізація команд кораблів Чорноморського флоту викликала бурхливий протест росіян. Після підняття українського прапора на крейсері “Пам'ять Меркурія” частина команди, в основному росіяни, з'їхала з корабля. У своєму протесті, направленому командуючому флотом контр-адміралу О.Немітцу, вони заявляли: “МИ, ВЕЛИКОРОСИ та інші нації не співчуваючі цьому насильному підняттю прапора, протестуючи, покидаємо з біллю в серці бо-

йовий крейсер”¹⁸. Як бачимо, великороси відіграли основну роль в організації акції, підкресливши це навіть у своїй відозві.

Після захоплення влади більшовиками питання міжнаціональних стосунків постало з особливою гостротою. Українські організації в російській армії з занепокоєнням слідкували за перебігом подій У грудні 1917 року відбувся український з’їзд УП армії. При обговоренні політичного моменту делегати з’їзду класифікували владу Ради Народних Комісарів як “владу Великоруську”. Вони заявляли, що Військово-революційні комітети, їх комісари переконані більшовиками про панування в Україні контрреволюції, а це призводить до цькування однієї нації іншою. Такі критерії в управлінні армією, на їх думку, ведуть до повного розвалу армії. Задля нормалізації становища армії в цілому, виключення міжнаціональних суперечок, делегати вирішили передати армію в руки українського командуючого. У своїй роботі командарм мав відповідати перед федеративно-національним комісаріатом, який заснувався при штабі армії. Для його створення було запропоновано терміново скликати армійські з’їзди усіх національностей. На них мали обрати національних Комісарів, які б і склали власне федеративно-національний комітет. Телеграфно про таке рішення і пропозиції український з’їзд УП армії повідомив частини армії, а також вищі військові органи¹⁹. Таким чином, можна констатувати, що українські військові шукали і, що ще більш важливо, пропонували реальні шляхи для подолання міжнаціонального розбрату. Такий підхід не просто засвідчував про рівень свідомості українських військових, а ставив їх в епіцентр національного життя в армійському середовищі.

Українські військові Ради, прихильно ставлячись до створення міжнаціональних органів, з настороженістю

сприймали діяльність революційних комітетів. На пропозицію ревкому IX армії створити дивізійний ревком у 78 дивізії з 3 росіян та 3 українців (дивізійний комітет намагався включити в його склад ще й одного представника від штабу дивізії) українська дивізійна рада (13.11. 1917 р.) відповіла відмовою. На думку українського керівництва, у разі прийняття такого рішення, під вівіскою міжнародного органу буде закладений звичайний дивізійний ревком²⁰.

У грудні 1917 року спостерігається намагання українських військових організацій в окремих арміях увійти в контакт з об'єднаними національними організаціями інших армій. Так, 23 грудня 1917 року член української Ради IX армії Лобань був делегований в національно-федеративний комітет 1-ї армії для координації дій²¹.

Життя диктувало необхідність створення міжнародних органів у масштабах цілих фронтів. 18 грудня 1917 року українська Рада Південно-Західного фронту прийняла ухвалу, в якій підкреслювалося: "Внаслідок відсутності на фронті авторитетного органу, який би об'єднував і регулював національно-політичне життя частин фронту, Рада визнає за необхідне створення відповідуючого вимогам моменту колективу із національних комісарів по одному від кожної фронтової національної організації". Перед створюваною Радою національних комісарів Південно-Західного фронту ставилося завдання "вирішення загальнонаціональних питань, а також тих конфліктів, які можуть виникнути на ґрунті діяльності кожного з комісарів, організацій і усіляких непорозумінь між національними групами". Склад Ради носив федеративний характер. До неї ввійшли комісари на Південно-Західному фронті від українців, росіян, поляків, мусульман, козаків²².

З часом, в умовах формування національно однорід-

них військових частин, поле діяльності міжнаціональних військових органів звужувалося. Загалом вони дали можливість прискорити і зробити ефективнішим процес об'єднання військових у свої національні частини, або ж сприяли їх переведенню у інші з більшою кількістю воїнів тої чи іншої національності. Так, по військах 9 армії у двадцятих числах січня 1918 року було оголошено наказ такого змісту: "З огляду на те, що в склад 9 армії входять виключно українські частини - федеративно-національний комітет касується"²³. Поступово міжнаціональні органи завершують свою діяльність і в інших з'єднаннях.

Таким чином, створення та діяльність міжнаціональних органів у частинах російської армії в 1917 році сприяли поширенню, поглибленню національних рухів, їх консолідації.

¹ Російський державний воєнно-історичний архів (далі - РДВІА). - Ф.2003. - оп.2.- спр.1034. - Арк. 113.

² Там само. - оп.1. - спр. 693. - Арк. 63.

³ Рижский фронт. Орган армейского комитета XII армии, Искозола. - 1917. - 8 июля.

⁴ Там же. - 1917. - 13 июля.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО). - Ф.4097. - оп.1. - спр. 2. Арк. 34, 36; Ф.4100. - оп.1. - спр.28. - Арк. 210 зв.

⁶ Цит. за: Тагиров И.Р. Солдаты-татары и башкиры в борьбе за власть Советов // Революционное движение в русской армии в 1917 году. - М., 1981. - С.243.

⁷ Російський державний архів Воєнно-Морського Флоту (далі - РДА ВМФ). - Ф.609. - оп.2. - спр.931. - Арк.196.

⁸ Вістник Українського військового генерального комітету. - 1917. - 15 вересня.

⁹ Вістник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки. - 1917. - 23 листопада.

¹⁰ Там само.

¹¹ ЦДАВО. - Ф. 4097. - оп.1. - спр.7. - Арк.66.

- 12 Там само. - Ф 4078. - оп.1. - спр.3. - Арк.107.
- 13 Там само. - спр. 4. - Арк. 43.
- 14 Вільне життя. Видання української громади у Тіфлісі. - 1917. - 19 жовтня.
- 15 ЦДАВО. - Ф.4078. - оп.1. - спр.14. - Арк.117.
- 16 Український голос. - 1917. - 5 листопада
- 17 Вольный юг. Ежедневная общественно-литературная газета, издаваемая Севастопольским комитетом партии социалистов-революционеров - 1917. - 19 ноября.
- 18 РДА ВМФ . - Ф. Р - 183. - оп.1. - спр.46. - Арк. 85.
- 19 ЦДАВО. - Ф.1076. - оп.3. -спр.20. - Арк. 2.
- 20 Там само. - Ф. 4090. - оп. 1. - спр.1. - Арк. 3.
- 21 Там само. - Ф.4078. - оп.1. - спр.5. - Арк.55.
- 22 РДВІА. - Ф.2067. - оп.1. - спр.3870. - Арк.57, 58, 61.
- 23 ЦДАВО. - Ф. 4585. - оп.1. - спр.11. - Арк.59.

Чиркова М.Ю. (Полтава)

ВИБОРИ ДО ВСЕРОСІЙСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ НА МИРГОРОДЩИНІ

Вивчаючи історичну літературу, присвячену подіям осені 1917 р., можна зробити висновок, що дослідники недостатньо уваги приділяють виборам до Всеросійських Установчих зборів, які відбулися через три тижні після повалення Тимчасового уряду (дванадцятого-чотирнадцятого листопада за старим стилем). Розвиток подій восени 1917 р.- на початку 1918 р. привів колишню Російську імперію до встановлення тоталітарного режиму. А все могло б скластися інакше, якби Тимчасовий уряд передав владу демократично обраним Установчим зборам, а ті б конституційним шляхом розв'язали той вузол проблем, які внаслідок захоплення влади більшовиками призвели до громадянської війни.

Ідея скликання Установчих зборів- представницької